

Світлана Сисоєва

## ОСВІТНІ РЕФОРМИ: ОСВІТОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

*У статті здійснено освітологічний аналіз реформування й модернізації вищої освіти в Україні; розкрито освітологічний зміст понять “реформування освіти” й “модернізація освіти”; обґрунтовано загальні причини реформування й модернізації сфери освіти; розкрито взаємозв'язок освітніх реформ і реформування дотичних до освіти сфер життєдіяльності суспільства; проаналізовано висновки європейських експертів щодо чинників, що гальмують розвиток української вищої освіти; обґрунтовано необхідність розвитку досліджень самої сфери освіти з позиції сучасної методології міждисциплінарності.*

**Ключові слова:** освітологія, освітні реформи, реформування, модернізація освіти.

Освітологія як науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти дозволяє проаналізувати розвиток освіти в її історичному та інституційному становленні з урахуванням взаємовпливів та взаємозв'язків освіти з іншими сферами життєдіяльності суспільства (політичною, правовою, економічною, соціальною тощо). Такий освітологічний аналіз видається особливо доцільним, коли йдеться про *реформування й модернізацію освіти*, оскільки означені процеси є відгуком на трансформації у дотичних до освіти суспільних сферах, що викликані у свою чергу об'єктивними змінами, до яких можна віднести цивілізаційні, транснаціональні та зміни в освіті на національному рівні.

Для освітологічного аналізу, спрямованого на пізнання динаміки змін у сфері освіти та її підсистемах, на знаходження засобів “розвитку країни не через ресурсно-сировинні галузі, а через найважливішу сферу людинотворення – сферу освіти” [7], важливим є усвідомлення різного змісту понять “реформування” і “модернізація”.

Реформування освіти можна розглядати як необхідну передумову модернізації, коли закладаються концептуальні і нормативно-правові засади системних змін у сфері освіти відповідно до векторів розвитку, обраних суспільством. Реформа в освіті сприймається як переорганізація діяльності сфери освіти, що спрямована на виконання нових завдань, як правило, на основі впровадження суттєво оновленої (чи нової) парадигми освіти [3].

Реформування освіти пов'язується також з приведенням політичних, фінансово-економічних та суспільних інститутів держави, дотичних до сфери освіти, у відповідність до визначеної мети розвитку освіти, якою, зокрема, для української освіти є задоволення освітніх потреб, інтересів та розвитку особистості кожного громадянина суспільства, а також ресурсне забезпечення побудови незалежної демократичної, економічно і політично стабільної, духовно розвиненої держави, інтегрованої у європейський простір. Модернізація освіти може розглядатись як зміни, що підтримують і забезпечують динамічний розвиток освіти відповідно до цілей реформ, як створення та реалізація моделей випереджувального розвитку освіти, адекватних до потреб суспільства, визначення напрямів “прориву” і зосередження зусиль на досягненні поставленої освітніми реформами мети.

На нашу думку, процес модернізація освіти можливий тільки після реформування її основ відповідно до вимог часу.

© Світлана Сисоєва, 2013

Освітологічний контекст застосування терміна “реформування” вимагає від нас переосмислення стану освіти крізь призму її цінності (державної, суспільної, особистісної); механізмів функціонування у суспільстві; функціонування дотичних до сфери освіти сфер життєдіяльності суспільства, які впливають на розвиток освіти і без реформування котрих відповідно до визначених векторів розвитку освіти неможливо реформування самої сфери освіти.

Застосування терміна “модернізація” з позиції освітології вимагає від нас переосмислення стану освіти крізь призму розуміння її як системи різноманітних навчальних закладів і освітніх установ; особливого процесу; різнорівневого результату; соціокультурного феномену; соціального інституту, що впливає на стан незалежності держави, її економічну стабільність й формування свідомості суспільства [7]; необхідності кардинального (відповідно до цілей реформування) оновлення змісту освіти, її форм, методів і технологій.

Реформування і модернізація освіти повинні розглядатись як важлива суспільна проблема, оскільки сфера освіти є посередником між особистістю, суспільством і державою, реально впливає на гармонізацію їх відносин [8]. Сфера освіти найбільш повно задовольняє не тільки інтереси, потреби, запити особистості, здійснює її підготовку до життя у соціумі, а й сприяє формуванню у молодій людини свідомості громадянина суспільства, здатності до розуміння й сприйняття суспільних трансформацій, змін та їхніх наслідків, активної життєвої позиції у суспільних процесах. Разом з тим, слушною є думка Т.Левовицького, що “державна і освіта, яка в ній функціонує, покликані служити людям, їхньому розвитку. Відкидається зворотний порядок (який і досі існує), коли особистість повинна адаптуватись до взірців, які їй нав’язуються освітою, освітою службовою, яка обслуговує державні інституції” [5, с.82; 10, с.111].

*Головна колізія української системи освіти полягає на сьогодні у відірваності освітньої галузі від потреб країни.* Саме на вирішення цієї проблеми повинна бути спрямована модернізація української освіти.

З точки зору освітології можна виділити три причини реформування освіти.

Першу *причину реформування освіти можна вважати загальною або глобальною*, оскільки вона викликає необхідність реформування освіти в усіх без винятку країнах і пов’язана з цивілізаційними змінами. Цивілізаційні зміни породжуються еволюційним розвитком людства, оскільки розширення і поглиблення людського інтелекту в певні історичні періоди приводить до таких винаходів людського розуму, які кардинально змінюють світ і наше уявлення про нього. Саме у такій точці біфуркації, внаслідок інноваційних змін у суспільному розвитку відбувається міжцивілізаційний зсув, що стає причиною, зокрема, транснаціональних змін і, як наслідок, – реформування й модернізації сфери освіти як найбільш масового соціального інституту формування й розвитку людського інтелекту та людських ресурсів.

Глобальною причиною сучасних цивілізаційних змін є винахід інформаційно-комунікаційних технологій. Саме “інформаційний вибух” людського інтелекту значною мірою породив процеси глобалізації та інтеграції, хоча, розставляючи пріоритети, ми часто зазначаємо їх у такій послідовності: процеси глобалізації, інтеграції та інформатизації суспільства. Інформатизація зробила наше суспільство швидкозмінним, інформацію доступною, знання такими, що швидко застарівають, а вимоги до професійних та особистісних якостей людини – мінливими й динамічними. Інформаційно-комунікаційні технології, мережа Інтернет радикально змінили освітнє середовище, засоби міжособистісної комунікації сприяли формуванню якісно нового молодого покоління інформаційного суспільства, поглибили розрив поколінь і наступність

традицій. Саме інформатизація суспільства висунула принцип неперервності освіти на позиції пріоритетного принципу сучасної освіти, а медіапростору надала статус впливового не тільки на формування й розвиток людини, а й на суспільну свідомість та суспільну організованість. Внаслідок глобалізаційних процесів, як зазначається у Білій книзі національної освіти України, активно формуються такі інноваційні утворення, як от: “світовий освітній простір”, “європейський освітній простір”, “світові освітні мережі”. Різні рівні інтеграції освітніх, наукових, педагогічних, урядових, громадських організацій створюють небачені можливості для їхньої співпраці, взаємодії в умовах інтернаціоналізації різних сфер життя суспільств. Відбувається глобалізація навчальної, дослідницької, інноваційної діяльності завдяки формуванню нових систем дистанційного навчання і дослідницьких мереж, які діють у світі незалежно від географічних та політичних кордонів [1].

В умовах швидкозмінного глобального світу знання й кваліфікація особистості стають не тільки її капіталом, особистісною цінністю, а й набувають суспільної й державної цінності. Від кваліфікації й освіченості кожної людини стає залежним економічний й соціальний розвиток країни, її національна безпека, а тому *сфера, що продукує людський ресурс – сфера освіти – виходить на пріоритетні позиції* і рівноправно починає взаємодіяти з іншими суспільними сферами. Освіта починає розумітися контекстно широко. На перетині різних наук і освіти з’являються нові галузі наукового знання, як от: економіка освіти, освітня політика, освітнє право, соціологія освіти, управління освітою тощо. У США, Європі, на теренах СНД, Україні починає активно розвиватися нові наукові напрями: “едукологія”, “освітознавство”, “освітологія”.

З одного боку, сукупний людський інтелект, людський ресурс в цілому відіграють провідну роль в сучасному суспільстві, а їхній розвиток стає об’єктом дослідження як соціальних, так і економічних наук. З іншого унікальність сучасного етапу розвитку суспільства полягає у тому, що воно потребує людського таланту, індивідуальності, неповторності, креативності, нестандартності та інноваційності своїх громадян. Отже, *освітні реформи вже не сприймаються як виключно галузеві, вони стають потужним механізмом розвитку суспільства.*

*До другої причини реформування освіти можна віднести соціально-економічні трансформації, що відбуваються у різний час у різних країнах.* Зміна політичного устрою, механізмів господарювання, формування фінансових ринків спричиняє необхідність реформування освіти як найбільш масового соціального інституту розвитку людського капіталу, формування суспільної свідомості і свідомості кожного громадянина суспільства.

*До третьої причини реформування освіти в окремій країні можна віднести її наміри щодо приєднання до певного інтегрованого економічного й освітнього простору, зокрема європейського.*

Реформування освіти в Україні, яке розпочалося після проголошення нею незалежності, було зумовлено відразу трьома причинами: значними соціально-економічними трансформаціями в країні, зміною векторів у політичному, соціальному та економічному розвитку держави; поширенням глобалізаційних та інтеграційних процесів у світі, бурхливим розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Обравши європейський вектор розвитку, практично через невеликий історичний проміжок часу від проголошення незалежності Україна приєдналася до Болонського процесу, що також викликало не тільки значні зміни у змісті й організації вищої освіти, а й вплинуло на всі інші ланки освіти.

Складність реформування й подальшої модернізації освіти в Україні з позиції освітології полягала у тому, що *сфера освіти в Україні не мала можливості реформуватися поступово*. Освіта повинна була одразу відреагувати не тільки на значні соціально-економічні трансформації у самій країні, а й на історичні цивілізаційні зміни, враховувати глобалізаційні та інтеграційні процеси, реагувати на процес інформатизації суспільства, впроваджувати вимоги Болонського процесу.

Уряди багатьох країн ЄС також стикаються із більшістю тих проблем, що постали перед Україною, хоча й у менш гострій формі [9]. Такі проблеми стосуються занепаду та старіння населення, переструктурування економіки від виробничого сектору до сектору обслуговування, виникнення нових соціальних викликів, поглиблення соціальних нерівностей, а також послаблення суспільної солідарності.

Стикнувшись також з подібними труднощами, Україна змушена була долати ще виклики, пов'язані з фундаментальними змінами в її економічній моделі – перехід від командно-авторитарної до ринкової економіки, від однопартійної політичної системи до багатопартійного демократичного уряду, що у свою чергу спричинило нестабільність в економічній та політичній системах.

У цьому контексті слушною є думка, що *для будь-яких соціальних систем існують певні обмеження щодо кількості змін та реформ, які вони можуть безболісно абсорбувати* [9]. Як зазначає В.Г.Кремень, “суспільство є не машиною, а живим організмом, що розвивається і само організується за власними законами, яких не можуть порушити ентузіасти-реформатори. Вітчизняний досвід показав, що спроби абстрагуватися від логіки й темпів історичного розвитку, утиснути життя в рамки прекрасного ідеалу, який не відповідає рівню культури, призводять до порушення цілісності системи самоорганізації суспільства” [4, с.72]. На наш погляд, ці слова можна віднести й до реформування сфери освіти в Україні. Саме через перенасиченість докорінних змін в Україні українська система освіти реформувалася болісно.

Таким чином, реформування сфери освіти в Україні не можна характеризувати як поступове, етапи реформи були розмитими у часі, накладалися один на одний, що значною мірою призвело до нагромадження цілей реформування й модернізації освіти, їхньої непослідовності і при цілком правильній постановці важкими для виконання.

У Білій книзі національної освіти України зазначається, що розвиток української освіти впродовж розбудови державної незалежності відбувався в умовах суперечливих внутрішніх впливів політичних, економічних, культурних і власне освітянських чинників. До головних з них, зокрема, віднесено [1]:

- політична нестабільність, часті зміни владних команд, невизначеність орієнтирів щодо ідеологічної консолідації суспільства;
- непослідовність, недостатня наукова обґрунтованість державної політики у галузі освіти;
- руйнівні соціальні ефекти освіти (корупція, політизація управління, нерівність у можливостях здобуття якісної освіти);
- відсутність моніторингу якості проведених реформ, низький рівень участі громадськості у реформуванні освіти, управлінні нею, оцінюванні її якості;
- тривала економічна й екологічна кризи; демографічні зміни (зниження народжуваності, міграція, збільшення кількості знелюднених населених пунктів);
- криза сім'ї як соціального інституту;
- вибуховий розвиток засобів масової інформації і комунікації (Інтернету), які нарощують свій суперечливий вплив на дітей і молодь;

- майже нерегульований державою і місцевою владою розвиток освітянських мереж;
- розбалансування кількісних і якісних показників професійно-технічної і вищої освіти із потребами економіки, ринку праці;
- розрив у часі і змісті модернізаційних процесів у загальній середній і вищій освіті;
- незабезпеченість системності заходів, як того вимагають цінності людино-центрованої освіти щодо утвердження цих цінностей на всіх рівнях освіти.

Стратегічні цілі реформування освіти у будь-якій країні визначаються освітньою політикою й законодавчо закріплюються освітнім правом.

Пріоритетні цілі реформування освіти в Україні можна класифікувати як:

- цілі освіти, що пов'язані з світовими процесами глобалізації, інтеграції та інформатизації суспільства;
- цілі, що спрямовували освіту на гармонізацію розвитку особистості, суспільства і держави, як цілі-відповіді на виклики, що постали перед країною та її громадянами внаслідок значних соціально-економічних змін у країні і потребували від кожного громадянина і суспільства в цілому адаптації до нових політичних, правових і економічних умов;
- цілі, що пов'язані з реформуванням освіти відповідно до обраного країною європейського вектору розвитку.

Основні принципи реформування освіти в Україні були окреслені урядом 1992 року на Першому конгресі українських освітян. У 1993 році була прийнята Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”), яка визначала стратегічні завдання реформування освіти в українській державі: відродження і розбудова національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян української держави; формування освіченої, творчої особистості; виведення освіти в Україні на рівень розвинених країн світу шляхом докорінного реформування її концептуальних, структурних, організаційних засад. Також передбачалося створення на рівноправній основі недержавних та глибока демократизація традиційних навчально-виховних закладів [2].

У розділі щодо вищої освіти були виділені напрями її реформування, які торкалися таких важливих змін, як доступ до вищої освіти; зміст та координація системи вищої освіти; методи викладання; автономія вищих навчальних закладів; державний контроль за освітою; диверсифікація освітнього планування та фінансування; демократизація управління навчальними закладами.

Розгляньмо основні проблеми, які постали у зв'язку з реформуванням й модернізацією вищої освіти.

Треба зазначити, що в Україні державна політика у сфері вищої освіти перебуває в компетенції Верховної Ради України, управління цією ж сферою є в компетенції Кабінету Міністрів, Міністерство освіти і науки України є значно більшою мірою відповідальне за характер та розвиток вищої освіти, аніж аналогічні міністерства в багатьох інших європейських країнах.

До основних положень державної політики у сфері вищої освіти, зокрема, можна віднести: громадяни України мають право здобувати вищу освіту в державних та муніципальних вищих навчальних закладах безкоштовно на конкурсній основі. Зауважимо, що починаючи з 1997, ті, кому не вдалося здобути “безкоштовне” місце для навчання, мають можливість вступити до вишу на контрактній основі. Наступні важливі положення державної освітньої політики стосуються того, що на процес здобуття

вищої освіти не повинні впливати політичні партії, громадські та релігійні організації; українська вища освіта повинна бути інтегрована у всесвітню систему вищої освіти, зберігаючи при цьому свої цінності і традиції; повинна існувати державна підтримка пріоритетних галузей досліджень з фундаментальних та прикладних наук.

Законодавчою основою для вищої освіти в Україні є *Конституція України, Закон України "Про освіту", Закон України "Про вищу освіту"* (2002 рік), доповнені іншими більш вузькими законодавчими актами, а також указами та постановами Президента та Кабінету Міністрів. Приєднання України до Болонського процесу в травні 2005 року спричинило появу ще інших нормативних документів щодо організації навчального процесу у вищій школі. Впровадження цих законів вимагало серйозних змін у структурі, змісті, фінансуванні та управлінні освітою. Реформи мали на меті наблизити українську національну систему освіти до європейської.

Порівняно з європейськими країнами значною проблемою для української вищої освіти є проблема автономії вищих навчальних закладів, яка в Україні є досить обмеженою.

Так, до повноважень Міністерства освіти і науки України належать, зокрема, аналіз та прогнозування діяльності у всій галузі вищої освіти та дотичність цієї діяльності до позаосвітнього середовища, включаючи планування робочої сили; формулювання державної політики у сфері вищої освіти та наукових досліджень (із затвердженням наукових ступенів і вчених звань, складу спеціалізованої вченої ради тощо), розроблення програм розвитку та стандартів вищої освіти; визначення обсягів матеріально-технічного забезпечення та фінансової підтримки для вищих навчальних закладів; контроль за дотриманням стандартів вищої освіти; ліцензування та акредитація вищих навчальних закладів; узгодження з вищими навчальними закладами схем підготовки кваліфікованих спеціалістів тощо.

Керівникам вищих навчальних закладів закон в Україні надає значно вужчі права і повноваження, зокрема, складати документи про заснування вищого навчального закладу; організувати ліцензування вищих навчальних закладів; здійснювати контроль над фінансовою та економічною діяльністю вищого навчального закладу; здійснювати контроль над виконанням вимог, викладених при заснуванні вищого навчального закладу та інших юридичних зобов'язань; приймати стратегічні рішення, які стосуються внутрішньої організації та розвитку вищого навчального закладу [9]. Крім того, вони можуть: визначати методи навчання та викладання; приймати на роботу працівників; розробляти свої власні дослідницькі програми; створювати факультети, відділення, центри дослідження, нові вищі навчальні заклади; займатися видавничою діяльністю; співпрацювати з іншими вищими навчальними закладами та із зовнішніми структурами на регіональному, національному чи міжнародному рівнях; подавати пропозиції щодо внесення змін до законодавства у сфері вищої освіти.

У контексті цілей й здобутків реформування й модернізації вищої освіти в Україні значний інтерес становлять висновки європейських експертів щодо реформування вищої освіти в Україні. Наведемо найголовніші з них [9].

*Щодо освітнього права в Україні*, то експертна група європейських експертів дійшла до висновку, що існує певна непослідовність між законодавством у сфері освіти та трудовим законодавством, що обмежує ефективність його виконання. Недостатня узгодженість між класифікаціями освітньої й професійної кваліфікації, з одного боку, та класифікаційною структурою переліку професій, з іншого, негативно позначається на працевлаштуванні випускників вищих навчальних закладів, зокрема із ступенем "бакалавра", на утвердженні цього ступеня як законного ступеня освітньо-

кваліфікаційного рівня вищої освіти, який надає доступ до ринку праці. Експерти вважають, що необхідно переглянути зв'язок між професійними класифікаціями та освітніми кваліфікаціями з перспективою їхнього розділення за винятком тих випадків, коли існують вагомні причини для їх збереження, наприклад медицина, стоматологія, фармакологія тощо.

Крім того, хоча законодавство надає можливість вищим навчальним закладам отримати більшу автономність відповідно до демократичних принципів управління освітою через введення на різних рівнях в установах органів самоуправління, на практиці це суттєво нівелюється збереженням за міністерствами повноважень щодо затвердження більшості з цих нових свобод [9]. Треба зазначити, що централізований контроль і збереження впливу на зміст курикулуму навчальних програм та дидактичних вимог підриває ініціативу та можливості вищих навчальних закладів щодо реагування на запити ринку праці.

*Щодо організаційної структури вищих навчальних закладів*, то експерти зазначають, що практично всі вищі навчальні заклади в Україні реорганізували традиційну систему підготовки фахівців з метою введення й пристосування до ступеня “бакалавра”, здобуття якого потребує чотири роки навчання, та ступеня “магістра”, який потребує один-два роки навчання, хоча у різних навчальних закладах спостерігається багато відмінностей як у термінах навчання, так і у його змісті (переліку навчальних дисциплін). Найбільшою перешкодою для впровадження двоступеневої системи підготовки фахівців є існуючий взаємозв'язок між нашаруванням освітньо-професійних рівнів, кваліфікаційних рівнів та професійних рівнів. Позитивну оцінку європейських експертів отримали організаційні зміни, спрямовані на розвиток наукових досліджень в Україні в контексті завдань Лісабонської стратегії щодо створення європейського простору науково-дослідницької діяльності. Також висока оцінка була дана розвитку наукових досліджень в Україні. Разом з тим, було зазначено, що наука потерпає на національному рівні від недостатнього фінансування, фрагментації заходів та розпорошеності з точки зору ресурсів – людських та фінансових. Для подолання такої ситуації необхідно заохочувати співпрацю між науково-дослідними установами Національної академії наук України та університетами, які мають ґрунтовну наукову базу. Саме така співпраця сприятиме концентрації людських ресурсів та збільшенню фінансової підтримки наукової діяльності.

*Щодо управління вищою освітою і забезпечення її якості*, то експертами зазначено, що система забезпечення якості в Україні залишається надмірно залежною від моделей продуктивності виробництва (“вхід-вихід”), які походять від традицій контролю за якістю в промисловому серійному виробництві, і меншою мірою пов'язані з моделлю забезпечення якості процесу. Ця модель централізованого контролю залишає за міністерствами відповідальність за мікроменеджмент низки аспектів вищої освіти, у першу чергу за курикулумом навчальних програм, що в більшості західних університетів є виключно компетенцією самих університетів. Така ситуація суттєво обмежує розвиток інституційної відповідальності за внутрішню якість процесів і пояснює той факт, чому в Україні так мало використовується оцінювання самими студентами академічних та інших послуг, які вони отримують. Експертна група визнала, що більшість проблем щодо забезпечення якості пов'язана з економічними умовами в Україні. Разом з тим, європейські експерти зазначили, що існують суттєві регіональні відмінності у вирішенні цих питань. Зроблено висновок, що нерівності у сфері вищої освіти виражаються в уже закладених нерівностях у моделях розподілу бюджетів для міст, областей та районів.

Найбільш визначальною особливістю *студентства як соціальної групи* в Україні є його значне чисельне зростання, що позначається на зростанні коефіцієнта залучення населення до вищої освіти, який перевищує показники більшості країн ЄС. Експерти вважають, що це є наслідком усвідомлення студентами та їхніми батьками ефективності інвестицій у здобуття вищої освіти. Разом з тим, падіння відсотку народжуваності, еміграція молоді за кордон та глибокі структурні проблеми української економіки дають привід сумніватися щодо стійкої тенденції розширення освітнього сектора. Іншою важливою тенденцією є зміни у виборі напряму навчання й навчальних дисциплін, зокрема природничих наук, технологічних і інженерних спеціальностей на користь гуманітарних спеціальностей та тих предметів, які найбільше асоціюються з розвитком нової ринкової економіки [9].

Невдоволення студентів здебільшого стосуються занадто високої теоретичної спрямованості навчальних курсів, недостатніх можливостей щодо розвитку практичних навичок, обмеженої можливості вибору навчальних дисциплін, застарілих дидактичних методів навчання, недостатньої матеріально-ресурсної бази навчального процесу, а також відсутності фінансової підтримки для програм навчання за кордоном. Досить цікавим є враження європейських експертів стосовно того, що в університетах існує певний культурний конфлікт поколінь. Упродовж одного покоління українське суспільство стало свідком значного зростання нерівності доходів та загальної демонстрації багатства окремими прошарками, порівняно з якими різниця у доходах у часи радянського режиму видається незначною. Це спричинило виникнення у молоді інструментального підходу щодо освіти, що суперечить з цінностям більшості їхніх викладачів.

*Щодо міжнародної співпраці*, то в Україні використовують всі можливості для обміну викладачів та студентів, розбудови міжнародних програм поєднання викладання та науково-дослідницьких робіт. Основними перешкодами в цьому напрямі залишається недостатній рівень володіння іноземними мовами та брак коштів для підтримки програм навчання за кордоном. В Україні існує проблема щодо фінансування міжнародних програм навчання студентів та молодих науковців, підвищення їхньої мобільності, хоча такі заходи є невід'ємною частиною програм нової європейської політики сусідства та партнерства. Розуміння та широке використання англійської мови, на думку європейських експертів, може стати вагомою перевагою щодо амбіцій України в Європі та зростання іноземних інвестицій в Україні.

Для оцінки реформування й модернізації вищої освіти велике значення мають *контакти вищих навчальних закладів із зовнішніми організаціями та приватними бізнес-структурами*. Було зазначено, що зв'язок між вищою освітою і виробничим сектором, який існував у радянський період, було втрачено з 1991 року. Україна намагається відновити модернізовану версію цієї співпраці стосовно європейської політики Інновацій, Підприємництва та Неперервного (ціложиттєвого) навчання. Роботодавці в Україні вказують на неналежний рівень підготовки випускників університетів до тих завдань, які на них покладаються при влаштуванні на роботу. На їхню думку, проблема полягає в курикулумі навчальних програм, який є занадто затеоретизованим, і методах навчання, які не сприяють розвитку тих навичок, яких потребує нова економічна реальність. Європейські експерти зазначили, що існуюча в Україні система вищої освіти є несумісною з ринковою економікою і становить серйозну перешкоду для інноваційного розвитку курикулуму навчальних програм та мобільності фахівців. Існує гостра необхідність проведення постійного та ґрунтовного аналізу національного й регіонального ринків праці для формування політики працевлаштування щодо потреб



ринкової економіки, створення структури інформування роботодавців про зміни у національній системі кваліфікацій та кваліфікаційні можливості ступеня “бакалавра”. Це сприятиме введенню інноваційних змін у курикулум навчальних програм, підвищенню ефективності безперервних програм навчання та розвитку служб працевлаштування та кар’єрного зростання студентів.

Модернізація вищої освіти, яка здійснюється в Україні з метою пристосування до Болонських принципів, не буде ефективною для української економіки та національних амбіцій країни, якщо залишиться існуючий рівень централізованого контролю над визначенням того, який освітньо-кваліфікаційний рівень є обов’язковим, для якої посади та кількості студентів, які можуть закінчувати університет щороку з певними кваліфікаційними рівнями та певною спеціалізацією. Ринкова економіка пов’язана з гнучким ринком праці. Це питання по суті є аспектом більш широкої проблеми: *автономії та самоврядування вищого навчального закладу*.

Таким чином, можна зробити висновок, що більшість з існуючих проблем виникають з того факту, що Україна на даному етапі все ще залишається країною з перехідною економікою та суспільством, яке переживає період змін. Більшість з окреслених проблем у галузі вищої освіти України можна звести до одного ключового питання: знаходження балансу між автономним правом вищого навчального закладу розвивати освіту та науковими дослідженнями для української економіки і суспільства, а також відповідальністю держави за забезпечення якості, підзвітності, чесності та доступності. Саме тому необхідним є подальший розвиток інституційної автономії вищих навчальних закладів.

На думку європейських експертів, сектор вищої освіти в Україні потребує капіталовкладення для покращення умов навчання та дослідницької діяльності, оновлення навчальних корпусів та гуртожитків, майстерень, корпусів для практичних занять та лабораторій, засобів навчання, обладнання та інструментів. Варто підкреслити, що вирішення цієї проблеми потребує розвитку *економіки освіти*, проведення спеціальних досліджень різних механізмів фінансування та систем бюджетування й фінансового управління в європейських країнах на предмет розгляду їхнього модифікованого застосування в системі вищої освіти України. Проблемою для України залишається запровадження нових форм фінансування, зокрема на конкурсній основі, для підтримки зацікавленості й взаємодії між університетами та бізнес-середовищем. Нові напрями співпраці повинні не лише стосуватися розвитку інновацій та комерціалізації, але й залучати роботодавців до співпраці разом з науковцями в окремих робочих групах з метою створення нових або модернізації існуючих програм навчання, менторської підтримки та тренінгу студентів щодо працевлаштування та розвитку підприємницьких навичок, а також задля забезпечення програм стажування чи практичної участі студентів у “реальних проектах”.

Для покращення економічної та освітньої ефективності вищої освіти європейські експерти також рекомендували як об’єднання малих навчальних закладів з великими класичними університетами, так і групування вищих навчальних закладів, які спеціалізуються в схожих галузях наукового знання, технологій та інженерних напрямів в “кластери”, які через наукові та технологічні парки об’єднувалися б з приватними підприємствами, що також працюють в подібних напрямках [9].

Трансформаційні процеси в Україні спонукують до формування оптимальної мережі вищих навчальних закладів та їх урізноманітнення. Поява великої кількості національних університетів (понад 100) в Україні призвело до знецінення почесного статусу національного закладу та додаткового навантаження на державний бюджет.

Для порівняння можна розглянути досвід створення мережі нових типів вищих навчальних закладів у Російської Федерації. Така мережа включає: університети з особливим статусом – національні (2, Московський державний університет імені М. І. Ломоносова та Санкт-Петербурзький державний університет), федеральні університети (8) і національні дослідницькі університети (29). Федеральні університети створюються у формі державних автономних закладів, мають офіційний статус і включаються у видову класифікацію вищих навчальних закладів. Особливою категорією вищих навчальних закладів є національні дослідницькі університети. Урядом Російської Федерації визначено порядок створення і статус національних дослідницьких університетів (надається на 10 років за результатами конкурсного відбору програм розвитку університетів), що пов'язано з додатковим фінансуванням університету. До групи елітарних вищих навчальних закладів, які, зберігаючи основну місію університету, розширюють функції та повністю беруть на себе відповідальність за якість підготовки фахівців, входять тільки два університети: Московський державний університет імені М. І. Ломоносова та Санкт-Петербурзький державний університет.

Модернізація вищої освіти в Україні триває. Суспільство чекає на прийняття нового закону про вищу освіту, і сьогодні немає впевненості у тому, який вектор розвитку вищої освіти буде у ньому закладено. Об'єктивний розвиток українського суспільства, взаємодія України з Європою і світом вимагає від системи вищої освіти України подолати сучасний її стан, який характеризується одним ключовим словом – неефективність [3]. Разом з тим, на нашу думку, значною мірою ця неефективність закладена в освітній політиці, освітньому праві, управлінні освітою, у недостатній розробленості соціологічних та культурологічних проблем освіти, недостатньому осмисленні історичного досвіду розвитку української освіти.

Таким чином, одним із ключових завдань модернізації вищої освіти є забезпечення її якості, побудова ефективної освітньої системи вищих навчальних закладів з дієвою економікою та управлінням, яка відповідає як запитам сучасного життя, потребам розвитку країни, суспільства, держави, так і потребам та інтересам особистості. При цьому потрібно чітко мати на увазі ще одне фундаментальне завдання модернізації, яке продиктоване входженням вищої освіти у принципово нову стадію свого розвитку. На сучасному етапі суспільного життя та своєї власної історії освіта, зокрема, вища, стає не тільки найважливішою соціальною сферою, але й у прямому значенні *найважливішою економічною галуззю* [3]. Вона відіграє все більш важливу роль у нагромадженні та розвитку людського капіталу. Тому перспективи зростання добробуту нашої країни пов'язані із збільшенням значущості української освіти.

Освітні реформи і модернізація освіти повинні не тільки декларуватися, а й реалізуватися як загальнонаціональне завдання, масштабна акція всієї країни, що проводиться при ефективному співробітництві всього суспільства і держави. Тільки у такому випадку можна досягти нової якості освіти, що відповідає сучасним запитам кожного громадянина, суспільства і держави.

Відомий британський професор, фахівець із соціології освіти Бейзил Берштайн колись висловився в контексті освітніх реформ у Сполученому Королівстві, що відбулися у 70-80-х роках ХХ ст.: *“Школи не зможуть компенсувати суспільства”*. Ці слова, на нашу думку, можна віднести до всієї освіти України та процесу її модернізації і європеїзації. Сфера освіти в Україні зробила значний внесок у наближення України до Європейського Союзу, але існують обмеження, пов'язані з економічними труднощами й тим, що продовжують існувати соціальні системи, які підтримували інший економічний лад та соціальні порядки.

Досягнення нової якості освіти залежить від ефективної економіки освіти, ефективних нормативно-правових та організаційно-фінансових механізмів залучення та використання ресурсів, реального соціального статусу, професійного рівня педагогічних працівників, їх підтримки з боку держави; реорганізації системи управління освітою відповідно до завдань освітніх реформ [3]. Досягнення ефективності сучасної сфери освіти, подолання її відірваності від потреб країни залежать від усвідомлення на державному рівні, що освіта набуває таких доленосних якостей для суспільства, що потребує досліджень власного розвитку з позицій сучасної методології міждисциплінарності.

**Список літератури:** 1. Біла книга національної освіти України / Т.Ф. Алексеєнко, В.М.Аніщенко, Г.О.Балл [та ін.]; за ред.акад. В.Г. Кременя; НАПН України. – К.: Інформ.системи, 2010. – 342 с. 2. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття) // Освіта. – 1993. – №44–46. – 62 с. 3. Катеринчук О.В. Модернізація системи освіти [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://intkonf.org/katerinchuk-ov-modernizatsiya-sistemi-osviti/> 4. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. – К.: Грамота, 2007. – 576 с. 5. Левовицький Тадеуш. Професійна підготовка і праця вчителів: наукове видання / Тадеуш Левовицький; переклад з польськ. А.Івашко. – К. – Маріуполь: Видавництво “Рената”, 2011. – 119 с. 6. Огнев'юк В.О. Філософія освіти в структурі наукових досліджень феномену освіти / В.О.Огнев'юк // Шлях освіти. – 2009. - №4. – С. 2-6. 7. Огнев'юк В.О., Сисоєва С.О. Освітологія – науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти / В.О. Огнев'юк , С.О. Сисоєва // Рідна школа. – 2012. - № 4-5. – С.44. 8. Сисоєва С.О. Суспільство і особистість: гармонізація розвитку / С.О. Сисоєва // Рідна школа, – 2012. - № 12 (996). – 80 с. – С. 8-12. 9. Рівний доступ до якісної освіти (звіт за перший етап). “Програма підтримки вироблення стратегії реформування освіти” [Електронний ресурс] / Режим доступу: [www.irf.ua/files/ukr/programs\\_edu\\_ep\\_329\\_ua\\_eaqefv.doc](http://www.irf.ua/files/ukr/programs_edu_ep_329_ua_eaqefv.doc) 10. Lewowicki Tadeusz. Problemy ksztalcenia I pracy nauczycieli Instytut Technologii Eksploatacji. – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa. – Radom, 2007. – 148 s.

**Bibliography (transliterated):** 1. Bila kniga nacional'noї osviti Ukraїni / T.F. Alekseenko, V.M. Anishhenko, G.O.Ball [ta in.]; za red.akad. V.G. Kremenja; NAPN Ukraїni. – K.: Inform.sistemi, 2010. – 342 s. 2. Derzhavna nacional'na programa “Osvita” (Ukraїna NHI stolittja) // Osvita. – 1993. – №44–46. – 62 s. 3. Katerinchuk O.V. Modernizacija sistemi osviti [Elektronnij resurs] / Rezhim dostupu: <http://intkonf.org/katerinchuk-ov-modernizatsiya-sistemi-osviti/> 4. Kremen' V.G. Filosofija nacional'noї ideї. Ljudina. Osvita. Socium. – K.: Gramota, 2007. – 576 s. 5. Levovic'kij Tadeush. Profesijna pidgotovka i pracja vchiteliv: naukove vidannja / Tadeush Levovic'kij; pereklad z pol'sk. A.Ivashko. – K. – Mariupol': Vidavnictvo “Renata”, 2011. – 119 s. 6. Ognev'juk V.O. Filosofija osviti v strukturi naukovih doslidzhen' fenomenu osviti / V.O.Ognev'juk // Shljah osviti. – 2009. - №4. – S. 2-6. 7. Ognev'juk V.O., Sisoeva S.O. Osvitologija – naukovij naprjam integrovanogo doslidzhennja sferi osviti / V.O. Ognev'juk , S.O. Sisoeva // Ridna shkola. – 2012. - № 4-5. – S.44. 8. Sisoeva S.O. Suspil'stvo i osobistist': garmonizacija rozvitku / S.O. Sisoeva // Ridna shkola, – 2012. - № 12 (996). – 80 s. – S. 8-12. 9. Rivnij dostup do jakisnoї osviti (zvit za pershij etap). “Programa pidtrimki viroblennja strategii reformuvannja osviti” [Elektronnij resurs] / Rezhim dostupu: [www.irf.ua/files/ukr/programs\\_edu\\_ep\\_329\\_ua\\_eaqefv.doc](http://www.irf.ua/files/ukr/programs_edu_ep_329_ua_eaqefv.doc) 10. Lewowicki Tadeusz. Problemy ksztalcenia I pracy nauczycieli Instytut Technologii Eksploatacji. – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa. – Radom, 2007. – 148 s.

УДК 37.014.53

Светлана Сысоева

### ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ РЕФОРМЫ: ОСВИТОЛОГИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ

*В статье проведен освитологичный анализ реформирования и модернизации высшего образования в Украине; раскрыто освитологичное содержание понятий “реформирование образования” и “модернизации образования”; обоснованы общие причины реформирования и модернизации сферы образования; раскрыта взаимосвязь образовательных реформ и реформирования касающихся образования сфер жизнедеятельности общества; проанализированы выводы европейских экспертов относительно факторов, тормозящих развитие украинского высшего образования; обоснована необходимость развития исследований самой сферы образования с позиции современной методологии миждисциплинарности.*

**Ключевые слова:** освитология, образовательные реформы, реформирование, модернизация образования.

UDK 37.014.53

Svitlana Sysoieva

### EDUCATIONAL REFORMS: OSVITOLOGICAL CONTEXT

*The osvitological analysis of the reform and modernization of the higher education in Ukraine is made in the article; osvitological context of the notions “reform of education” and “modernization of education” is disclosed; the general principles of the reform and modernization of educational sphere are grounded; the interrelations of the education reforms and reforms of such spheres of the social activities that are closely associated with education are revealed; the conclusions of the European experts about factors that hamper the development of the Ukrainian higher education are analyzed; the necessity of the development of the educational sphere from the position of the modern methodology of the multidisciplinary is grounded.*

**Keywords:** osvitologiya, educational reform, reform, modernization of education.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 10.04.2013*

В. С. Бакіров

## СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

*Класичні університети переживають глибоку трансформацію своєї соціокультурної місії в умовах постіндустріального суспільства, глобалізації економічного та культурного простору, нової геополітичної ситуації, що не може не вносити істотних змін до дослідницького порядку денного соціології вищої освіти.*

**Ключові слова:** університети, соціокультурна місія, інституціоналізація інтелектуальної праці, інституціоналізація наукового пізнання, інституціоналізація креативності, соціологія освіти.

У пострадянській Україні, як і в Росії, і в інших колишніх республіках Радянського Союзу практично всі вищі навчальні заклади сьогодні позиціонують себе як університети. У цьому не було нічого поганого, якби в системі вищої освіти і в пострадянському суспільстві як такому не переважало спрощене уявлення про сутність, зміст і місії університетів. Державою вони сприймаються насамперед як структури професійної підготовки фахівців для виконання тих чи інших державних і суспільних функцій. Суспільством – як освітні структури, що дають професійну підготовку і дозволяють власникам університетських дипломів здобути більш високий соціальний і економічний статус. Центральною темою всіх дискусій останніх років, присвячених реформуванню вищої освіти, є проблема доступу до вищої освіти (наскільки вона справедлива, вільна від корупції і т.п.). Але ні журналісти, ні політики, ні експерти не бачать того, що ця тема, за всієї її важливості, не є визначальною. Визначальним є питання – у чому основна місія університетів у сучасних умовах, чи здатні вони її в принципі виконувати і що для цього потрібно зробити. На превеликий жаль, немає розуміння того, що університети повинні бути не фабриками робочої сили, нехай і кваліфікованої, але передусім справжніми і впливовими науковими і культурними центрами суспільства, які мають працювати на його загальний інтелектуальний рівень, на рівень його інтелігентності та креативності.

Звернімося коротко до історичної еволюції соціокультурної місії університетів. Перші університети виникли в кінці XII - на початку XIII століть як професійні корпорації, що перетворюють розумову працю у світську професію, що виробляють, зберігають і передають знання, які здійснюють підготовку наукових кадрів. Праця і вчителів, і учнів регламентувалася, входила у певні організаційні рамки, легітимізувалася вищою церковною та світською владою. Основною соціокультурною місією перших університетів була інституціоналізація розумової праці, створення стану професійних інтелектуалів, які впливають на освіту, юридичну, медичну практику, розвиток мистецтв і наук.

Прихід індустріальної епохи поставив перед університетами нові завдання. Епоха вимагала активного наукового пізнання світу, конвертації наукових знань у промислові технології, раціоналізації всіх аспектів суспільного життя. На університети покладалася місія інституціоналізації наукового пізнання, організованого пошуку істини. Натомість вони отримали великі привілеї, головною з яких була можливість вести вільний науковий пошук безвідносно до конкретних практичних завдань, досліджувати те, що цікаво вченим, а не тільки те, що замовляє держава, суспільство, виробництво або хто-небудь ще. Це привілейоване становище було результатом тривалого розвитку університетів, багатовікової боротьби з державою за свої права і свободи, наслідком величезного і незаперечного авторитету університетів як вищих інстанцій розумного і морального.

© В. С. Бакіров, 2013

Здавалося, ніщо не зможе порушити гармонії відносин суспільства і університетів. Тим більш несподіваними наприкінці XIX століття пролунали заяви про глибоку кризу університетів. Білл Риддінгс одним з перших звернув увагу на те, що ґрунт під університетами, раніше непорушний, починає відчувати помітні поштовхи – з'являються альтернативні інститути виробництва знань і їх конвертації в технології, а національні держави все менше відчують потребу в університетах як інститутах обґрунтування і виправдання свого існування. Ідея національної ідентичності помітно втрачає свій політичний сенс і витісняється ідеями космополітизму, мультикультуралізму, глобалізму і тому подібним. Для класичного університету такі тенденції означають, що держава втрачає до нього інтерес, помітно скорочує фінансування, відпускає його в самостійне інституційне плавання. Нові геополітичні умови перешкоджають “поверненню до рівня державного фінансування, характерному для західного університету в період холодної війни, коли культура (як у гуманітарних, так і природничих науках) була полем суперництва наддержав. Нинішній економічний пресинг означає, що у нас немає жодних шансів повніше втілити гумбольдтовський ідеал, навіть якщо у наративу національної культури все ще є суб'єкт, здатний виступати його референтом” [1, с.198].

Університети стали втрачати свою монопольну роль наукового і кадрового забезпечення виробництва, державного управління, інших соціальних практик. Намітився спад престижу і репутації університетів, внутрішнє сум'яття університетської спільноти, яка відчуває хиткість свого існування в нових умовах.

Яка доля чекає на університет? Проста і поспішна відповідь зводиться до ствердження, що він, заради свого виживання і збереження, повинен перетворитися в бюрократично організовану підприємницьку корпорацію, перейняти принципи управління, які практикуються бізнес-структурами. Підпорядковувати своє життя не абстрактним ідеалам істини, розуму, прогресу і культури, а економічній ефективності, що вимірюється категоріями прибутку, зростанням бюджету, оптимізацією витрат і надходжень. З'явилися університети, які стали на рейки підприємницького розвитку, що зуміли досягти істотного збільшення фінансової і матеріальної бази, комерціалізації природничих, точних наук, а також наук гуманітарних і соціальних, розгорнувши їх у бік прикладних розробок, що навчилися мати зиск з усього, з чого тільки це можливо [2, 3]. Але яка плата за ці успіхи, чи не є як такою втрата університетської ідентичності?

Чи залишається університетом вищий навчальний заклад, в якому центральна влада зосереджена в сильному вищому керівництві, яке не витерплює заперечень? Чи залишається він університетом, якщо головною турботою професорів і критерієм оцінки їхньої роботи є не пошук істини, а пошук грошей? Чи залишається він університетом, якщо сакральні відносини “вчитель-учень” замінюються прагматичними “консультант-клієнт”?

Таких питань безліч, і відповіді на них не очевидні. Головне ж питання зводиться до такого: чи є необхідним сучасному суспільству університет у своєму класичному форматі, або воно цілком може без нього обійтися, не втративши при цьому духовний вимір свого буття?

Намагаючись відповісти на це питання, потрібно відштовхуватися від фундаментальних інтелектуальних потреб нинішнього етапу цивілізаційного розвитку. Він відрізняється неймовірним збільшенням обсягу інформації, насамперед наукової, вже просте нагромадження якої дезорієнтує й ускладнює життя людини. Інтелектуальна активність університетів у таких умовах повинна зміщуватися у бік інституціоналізованого виховання креативності. Креативний початок іманентно притаманний науковій роботі і завжди присутній в університетському житті. Але не як власне мета і керівний принцип, а як засіб і умова вирішення тих чи інших завдань. В умовах, коли на перше місце успішної практичної діяльності виходить не стільки створення нового знання, скільки вміння знайти вже готове знання в океані інформації і творчо ним розпорядитися, креа-

тивність перетворюється в основну якість професіоналів. І ніякі інші соціальні інститути не здатні стати центрами концентрації, виховання, розвитку й поширення креативності, крім класичних університетів, які перебудовують відповідним чином форми і зміст своєї традиційної діяльності.

Друга фундаментальна соціокультурна потреба сучасного суспільства – формування нової ідентичності людей. Це ідентичність не громадян замкнених і ізольованих національних держав, а широка транскордонна полікультурна ідентичність людей Європи, світу, глобалізованого людства. Людям необхідно вчитися жити в різних культурних просторах, переходити з одних просторів в інші, не відчуваючи культурного шоку, не впадаючи в шовінізм, ксенофобію, національну обмеженість. Єдиним інститутом, відповідним до цієї потреби, є університети, що здатні переналаштовувати свої механізми формування культурної ідентичності, на цей раз не заради відокремлення, а заради об'єднання людей. Дж. Деланті підкреслює, що сучасний університет, на відміну від попередніх періодів своєї історії, втратив домінування у сфері виробництва знань. Але він продовжує відігравати центральну роль у соціальному і людському розвитку, «розвиває і збагачує глобальну політичну культуру, поєднуючи громадянство і знання. Саме таким чином університет здатний впливати на “суспільство знання” способами, які не зводяться повністю до ринкових сил» [6, с. 29].

Очевидно, що університети перебувають сьогодні на соціокультурному роздоріжжі і будуть продовжувати свій розвиток одним із трьох можливих шляхів, кожен з яких заслуговує на увагу і може бути обраний.

Перший – беззастережний розвиток за моделлю підприємницького університету, максимальна комерціалізація ціною втрати традиційної університетської ідентичності та перспективою напруженої і не обов'язково успішної конкуренції з новими провайдерами вищої освіти та освітніх послуг.

Другий – нічого принципово не змінюючи, наслідувати канони університету Модерну, перетворюючись на соціокультурний анахронізм і поступово здаючи свої позиції в освіті, культурі і суспільстві.

Третій шлях – усвідомити свою роль у контексті нової фундаментальної духовно-інтелектуальної потреби суспільства – потреби в інституціоналізації креативності, потреби виховувати і розвивати креативне мислення в умовах зближення та взаємопроникнення культур, їхнього активного діалогу, в умовах трансформації національно-культурних ідентичностей і викликів мультикультуралізму.

Для того щоб бути корисною в цій ситуації, соціологія вищої освіти повинна артикулювати новий науковий порядок денний, осмислювати нові дослідницькі сюжети. Серед них – ідентифікація та аналіз соціокультурних бар'єрів модернізації вищої освіти, вивчення стереотипних особливостей ціннісно-сміслової сфери викладачів і студентів, що перешкоджають освоєнню ними нових поведінкових моделей. Важливим завданням соціології вищої освіти є дослідження можливих моделей інтернаціоналізації університетської освіти, умов роботи в мультикультурних студентських аудиторіях, введення студентів у світ глобальних цінностей зі збереженням уваги до цінностей національно-культурної ідентичності. Увага соціології вищої освіти повинна бути звернена до вивчення нових моделей взаємодії викладачів і студентів, до нових науково-педагогічних ролей викладачів, до оцінки різних варіантів університетської автономії та до безлічі інших тем, які допомагають зрозуміти проблеми та ризики трансформації університетів, їхньої взаємодії з іншими соціальними інститутами [5]. Необхідно відпрацьовувати й удосконалювати всі сучасні методи емпіричних досліджень, які є в розпорядженні соціологів, брати активну участь у великомасштабних міжнародних проєктах, що дають можливість порівняльного аналізу соціокультурної та інституційної трансформації університетів.

**Список літератури:** 1. Риддингс Б. Университет в руинах. - М.: Изд. дом гос. ун-та - Высшей школы экономики, 2011. - 304 с. 2. Кларк Б.Р. Создание предпринимательских университетов: организационные направления трансформации. - М.: Изд. дом гос. ун-та - Высшей школы экономики, 2011. - 240 с. 3. Кларк Б.Р. Поддержание изменений в университетах. Преемственность кейс-стади и концепций. - М.: Изд. дом гос. ун-та - Высшей школы экономики, 2011. - 312 с. 4. Delanty Gerard. The University and Cosmopolitan citizenship // Higher Education: New Challenges and Emerging Roles for Human and Social Development. Global University Network for Innovation. - N.Y. - 2008. - 374 p. 5. Бакиров В.С. Соціологія вищої освіти: нові дослідницькі сюжети // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. пр.. - Вип. 15. - Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. - С. 561-566.

**Bibliography (transliterated):** 1. Riddings B. Universitet v ruinah. - M.: Izd. dom gos. un-ta - Vysshej shkoly jekonomiki, 2011. - 304 s. 2. Klark B.R. Sozdanie predprinimatel'skih universitetov: organizacionnye napravlenija transformacii. - M.: Izd. dom gos. un-ta - Vysshej shkoly jekonomiki, 2011. - 240 s. 3. Klark B.R. Podderzhanie izmenenij v universitetah. Preemstvennost' kejs-stadi i koncepcij. - M.: Izd. dom gos. un-ta - Vysshej shkoly jekonomiki, 2011. - 312 s. 4. Delanty Gerard. The University and Cosmopolitan citizenship // Higher Education: New Challenges and Emerging Roles for Human and Social Development. Global University Network for Innovation. - N.Y. - 2008. - 374 p. 5. Bakirov V.S. Sociologija vishhoj osviti: novi doslidnic'ki szuzheti // Metodologija, teo-rija ta praktika sociologichnogo analizu suchasnogo suspil'stva: Zb. nauk. pr.. - Vip. 15. - Harkiv: HNU imeni V.N. Karazina, 2009. - S. 561-566.

УДК 37.014.53

В. С. Бакиров

### СОЦИОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

*Классические университеты переживают глубокую трансформацию своей социокультурной миссии в условиях постиндустриального общества, глобализации экономического и культурного пространства, новой геополитической ситуации, что не может не вносить существенных изменений в исследовательской повестки дня социологии высшего образования.*

**Ключевые слова:** университеты, социокультурная миссия, институционализация интеллектуального труда, институционализация научного познания, институционализация креативности, социология образования.

UDK 37.014.53

V. Bakirov

### THE SOCIOLOGICAL DIMENSION OF MODERNIZATION OF HIGHER EDUCATION

*Classical universities are experiencing a profound transformation of its social-okulturnoy mission in the post-industrial society, globalization of economic and cultural space, a new geopolitical situation that can not make significant changes in the research agenda of the sociology of higher education.*

**Keywords:** universities, socio-cultural mission, the institutionalization of intellectual labor, the institutionalization of scientific knowledge, institutionalization creativity, sociology of education.

Стаття надійшла до редакційної колегії 31.01.2013



О.П. Мещанінов

## СОЦІАЛЬНА ФУНКЦІЯ ІННОВАЦІЙНОЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

*Феномен університетської системи освіти проаналізовано з позиції потреб та тенденцій, що властиві постіндустріальному суспільству, яке прагне здійснити розвиток та перехід до інформаційного суспільства. Соціальна функція інноваційної університетської системи освіти обґрунтована через необхідність дотримання балансу потреб особистості та суспільства, студентства та професорсько-викладацького складу, регіону та країни, гуманітарних та ринкових цінностей, національних та глобальних, міжнаціональних пріоритетів.*

**Ключові слова:** соціальна функція, університетська система освіти, баланс потреб особистості та суспільства, ефективність та продуктивність, економічне зростання та соціальний розвиток, національні та глобальні пріоритети, гуманітарні та ринкові цінності, індивідуальна свідомість, сталий розвиток.

Глобальний характер змін, що відбуваються наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття, зумовлює як першочергове завдання інтеграцію системи освіти України в європейський освітній простір. Українська освітня система має адаптуватися до європейської системи і при цьому зробити власний вагомий внесок у її збагачення. Європейська освіта набуває рис глобальної, інтердержавної та полікультурної системи з формування нової генерації особистостей при збереженні та розвитку національного характеру її національних підсистем [8, с. 17-24].

Зміни, що відбуваються навколо нас, проходять все з більшою швидкістю. Не помітити зміни неможливо. Але зі змінами соціально-економічних відносин відбуваються зміни й університетської системи освіти, найважливішої соціальної інституції. Отже, постає питання про нову роль, місію університету у світі та регіоні, що і зумовлює, визначає наукову проблему пошуку, окреслення соціальної функції, моделі розвитку регіональної системи університетської освіти в Україні.

**Метою** статті є встановлення концептуальної чіткості проблеми через висвітлення синергетичного характеру комплексу компонентів, які зумовлюють спрямованість розвитку університетської системи освіти, розвитку, що розширює можливості як університету, так і регіону.

Становлення суверенної незалежної України, її сталий розвиток при обмеженості матеріальних ресурсів можливі лише за умови залучення та всебічного розвитку інтелектуального ресурсу особистості та суспільства, що зумовлює соціальний запит на високий рівень освіченості, культури та професіоналізму нового покоління фахівців.

Розвиток системи освіти відповідає розвитку суспільства [14, с. 61], а напрями реформування вищої освіти мають адекватно враховувати тенденції реформування соціально-економічних відносин у країні [26, с. 170-176].

У 2000 році понад 80% населення світу значних зусиль докладало у боротьбі за виживання. Як свідчать прогнози [5, с. 46], через 25 років ця кількість людей сягне 90%. За дослідженнями Комісії ООН, прибутки всього 1% найбагатших людей у 2001 році еквівалентні прибуткам 57% найбіднішого населення планети. Близько 25 млн осіб, що становить 10% населення США, має сукупний прибуток вище, ніж сукупний прибуток 43% населення світу [7, с. 1, 70]. Цивілізація, де весь час поглиблюється небезпечний розрив між багатими та бідними державами і людьми, не може вважатися сталою.

© О.П. Мещанінов, 2013

Усталеність соціального розвитку університетської системи освіти значною мірою залежить від вирішення двох проблем. По-перше, професорсько-викладацький склад університету - як основа у наданні навчальних послуг - повинен використовуватися з максимальною ефективністю. В цьому визначається загальнодержавний та соціальний інтерес, і він у багатьох складниках збігається з потребами керівництва закладу. Як зауважує В.В. Бобров, протиріччя має непрямий характер і визначається відмінністю потреб за результатами трудової діяльності: суспільство зацікавлене у кількісних та якісних показниках як навчальних послуг, так і випускників, а керівництво деяких закладів вважає ефективність як співвідношення максимальної платні за власну керуючу діяльність при мінімальних витратах на забезпечення навчального процесу. Абсолютизація тієї чи іншої тенденції небезпечна для суспільства. У першому випадку можливе панування витратного принципу використання професорсько-викладацького складу, у другому – суспільство може втратити багато форм та видів освітніх послуг, навчання спеціалістів за специфічними напрямками з урахуванням збитковості їхньої підготовки [8, с. 50]. Крім того, за результати надання освітніх послуг фінансові надходження треба поділити між членами трудового колективу закладу. Коефіцієнт, що характеризує співвідношення максимального рівня заробітної платні до мінімального, у Радянському Союзі з різних джерел становив 4-6 до 1 [25, с. 203]. Наприкінці 90-х років у Росії він зріс до рівня 25-30 до 1 [2, с. 16].

Як зазначає В.В. Бобров, такий глибокий розрив не сприяє сталому характеру соціального розвитку, але попереднє співвідношення викликало незадоволення у суспільстві і визначалося як “уравніловка”, яка не сприяла реалізації потенціалу спроможних та заповзятливих людей. Тільки систематизована робота державних органів управління освітою, яка спирається на активну громадську діяльність науково-педагогічної громади, дозволить своєчасно знаходити параметри сталого розвитку системи освіти та її найважливішого складника – підсистеми університетської освіти. Потрібний постійний моніторинг ефективності діяльності усіх членів, які забезпечують навчальний процес у закладі, їхнього внеску у підвищення якості навчальних програм та дослідних робіт, у формування додаткових фінансових надходжень за надання додаткових навчальних послуг, за оптимальним його розподілом, щоб кожен міг отримати достатню кількість ресурсів та можливостей для самоствердження у соціальному середовищі. Основним параметром при цьому буде баланс соціально-групових інтересів освітянської громади, що також є методологічною базою виховної роботи [2].

Перспектива переходу до постіндустріального суспільства залежить від доступу до освіти усіх прошарків населення, що збігається зі всестановою освітньою концепцією Петра Могили, яка реалізована у Києво-Могилянській академії майже 400 років тому.

Зростання обсягів знань в інформатиці вдвічі відбувається кожні 5 місяців [4]. Це зумовлює перенос акценту в навчанні з передачі знання на процес їх народження. Тобто дослідницька робота викладачів разом зі студентами і є сучасною формою організації навчально-виховного процесу. При цьому лише викладачі, які відповідально виконують свої обов'язки, у змозі сприяти вихованню відчуття відповідальності у студентів. Якщо на етапі індустріалізації суспільства різниця в ефективності вільної праці порівняно з примусовою працею, коли виконавець відлучений від участі у процесі вироблення рішень, відрізнялась лише на шість відсотків, то на етапі інформатизації ця різниця стає визначально великою. Вирішального значення набуває саме статус професорсько-викладацького складу. Ставлення до викладачів мусить базуватися на принципах толерантності, поваги до культурних відмінностей, взаємодії та поваги, “культури оці-

нки”. Культура – це наші скарби, спадок, і треба навчитися користуватися її результатами, розвивати різноманіття її проявів на шляху досягнення універсальності.

За результатами досліджень ми дійшли висновку про необхідність створення такої організаційної форми навчального процесу, яка б відповідала екології освіти та синергетичному взаємозбагаченню технічних і гуманітарних наук.

Університет покликаний надавати універсальні знання. Це досить гнучка, демократична, багатоступенева система, що розв’язує в комплексі навчально-освітні та соціально-економічні проблеми як окремої людини, так і країни в цілому, має на меті задоволення культурно-просвітницьких та професійних освітніх потреб громадян. Тобто, як обгрунтовували ще Арістотель [6, с. 29], Платон [6, с. 261], Сенека [18, с. 159], мета освіти – це навчання та виховання вільної людини.

У зв’язку з цим варто особливо підкреслити цінність і перспективність положень І.А. Зязюна. “Смисл і ціль освіти – людина у постійному розвитку, її духовне становлення, гармонія її відносин з собою й іншими людьми, зі світом. У такий спосіб освіта на державному рівні створює умови розвитку – саморозвитку, виховання – самовиховання, навчання – самонавчання всіх і кожного... Отже, система освіти створюється для людини, функціонує і розвивається в її інтересах, слугує повноцінному розвитку особистості, і в ідеалі її призначення – щастя людини” [9, с. 14]. “Вищий результат освіти – духовний стан нації, зростання національної самосвідомості, коли в суспільстві існують ідеї, які мають загальний інтерес і можуть бути доступними для кожного громадянина” [9, с. 18].

Але варто нагадати думку Джона Дьюї (1859-1952) стосовно “старої освіти”, що підпорядковує дитину вимогам навчального плану, та “нової освіти”, яка підпорядковує навчальний план потребам дитини. На думку вченого, вчитель спрямовує навчальний процес так, щоб нерозвинуті можливості дитини знайшли своє застосування в тому систематизованому результаті суспільного попиту, який ми називаємо “навчальним планом”. Учений зазначав, що “освіта – це розвиток досвідом, з досвіду і для досвіду” [29, с. 29].

В.І. Супрун звертає увагу на те, що, починаючи з 1987 року, лідери країн третього світу дійшли висновку, що ставати на шлях економічного змагання, гонки з самого початку відомої невигащної позиції – означає привести ту чи іншу країну з постіндустріального співтовариства на грань соціального вибуху [24, с. 12].

Поняття “сталий розвиток” виникло перш за все всередині блоку екологічних проблем як домінуюча течія після закінчення етапу холодної війни. Все більше людей розуміють необхідність знайти якусь усталену рівновагу між природою та суспільством. Необхідність побудови сталого суспільства з часом перемогла та порушила захисний пояс старих парадигм росту, валового національного продукту як цілей соціального розвитку. Концепція сталого розвитку почала перетворювати свідомість епохи індустріалізації у збалансоване екологічне бачення. При цьому людство повинно жити у гармонії і врівноваженій взаємодії з природою, яка потребує турботи й охорони. Згідно з принципами гуманізму і демократії у суспільстві повинно бути забезпечене рівне задоволення потреб розвитку і якості життя, включаючи якість оточуючого середовища, рівень життя, культури й освіти, можливості для наступних поколінь [21, с. 3]. На думку О.С. Разумовського, сталий розвиток людства можливий лише при виконанні таких умов: заміна існуючих технологій на більш чисті і менш енерго- і ресурсоемні; поступова заміна невідновлюваної сировини на відновлювану; зниження темпів приросту чисельності людства; ріст продуктивності праці, що приведе до підвищення якості життя; ріст наддержавного регулювання й управління через ООН та її установи; ріст дер-

жавного регулювання й управління. Власне, наддержавне і державне регулювання й управління забезпечують реалізацію зазначених цілей та умов на підґрунті перенесення центру ваги, пріоритету від індивідуальних інтересів до суспільних.

У той же час поширення суто ринкових принципів поведінки на всі сфери суспільного життя вкрай небезпечно. Спостерігається відторгнення будь-яких фундаментальних морально-етичних і духовних цінностей, які напрацьовані суспільством у процесі попереднього розвитку на шляху своєї історії. Утверджується пріоритетність ринкових цінностей над соціальними та духовними, замінюються фундаментальні принципи суто ринковою доцільністю. Внаслідок цього суспільство втрачає свої ціннісні орієнтири. Як небезпідставно наголошує відомий фінансист Дж. Сорос, “коли люди відмовляються від своєї віри у фундаментальні принципи і намагаються керуватися виключно результатами своїх дій, суспільство втрачає стабільність” [23, с. 24]. Сучасна модель глобалізації в першу чергу для себе, для її окремих суб’єктів, а не глобалізація для всіх, є глибоко хибною [5, с. 49].

Як зауважує В.Л. Іноземцев, “крах Радянського Союзу показав, що технологічні здобутки самі по собі не є гарантією прогресу; їх повинно супроводжувати засвоєння відповідних соціальних цінностей і інститутів. Тривала економічна депресія в Японії свідчить про глобальну кризу моделі “наздогоняючого” розвитку. У той же час динаміка європейських країн переконує в тому, що в США вперше за останні вісімдесят років з’явився рівний їм за економічним потенціалом партнер (а можливо, суперник)” [12, с. 106]. Отже, потрібні зближення рівнів економічного й соціального розвитку, “скорочення розриву між економічним ростом і соціальним розвитком” [13, с. 102]. Саме перспективи соціального розвитку визначають можливість синергетичної взаємодії технологічних інновацій і цінностей людини та суспільства.

Враховуючи реальний фінансовий стан університетів у сучасних умовах, ми також дійшли висновку, що вільний вибір студентів та вищого навчального закладу ефективніше впроваджувати шляхом надання можливості вибору блоку дисциплін, на зразок блоку дисциплін профілізації. Отже, як визначає Д. Белл, ефективність – це раціональність у виборі між двома альтернативами [1, с. 224].

На думку Е. Фромма, сучасне технологічне суспільство як технологічна система “запрограмована за двома принципами, які визначають зусилля й думки всіх, кого вона охоплює. Перший принцип полягає в максимумі: все, що можливо технічно зробити, слід зробити... навіть ціною відмови від задоволення багатьох потреб тут, на Землі. Цей принцип заперечує всі цінності, розвинуті гуманістичною традицією, згідно з якою варто робити лише те, що потрібно людині для її зростання, радості, розуміння того, що це прекрасно, що це є добром, що це є істиною. ... Якщо це технічно можливо, то решта цінностей нехтується, а підвалини етики визначаються технологічним розвитком.

Другий принцип – це максимальна ефективність і продуктивність. Як наслідок, вимога максимальної ефективності викликає вимогу мінімальної індивідуалізації.

... Обмежуючись вузькими рамками сьогоденних цілей компанії, можна зробити працівників слухняними й керованими, в результаті підвищуючи ефективність діяльності компанії. Але коли йдеться про службовців як людей, то результатом також є виникнення в них почуттів меншовартості, стурбованості, пригніченості, які можуть призвести до байдужості або до ворожості” [28, с. 141-143]. Вчений особливу увагу звертає на усунення елементів творчості при означеній організації праці шляхом розподілу й членування завдань, коли не залишається потреби для розмірковувань та міжособового контакту. Ефективність у вузькому значенні виявляється надзвичайно неефективною,

коли розширити межі часу й масштаби предмета аналізу, “може деморалізувати людей і дорого коштувати й людині, й суспільству”.

Панування цього ж принципу “максимальної продуктивності”, у простішому вигляді – “чим більше, тим краще”, призводить до порушення рівноваги у системі в цілому. “Якщо всі зусилля спрямовані на те, щоб робити більше, якість життя втрачає будь-яке значення, а діяльність, що була засобом, стає метою” [28, с. 144-145].

Зауважимо, що розвиток університетської освіти – це завдання, яке належить до стратегічних напрямів, що є прерогативою держави, підґрунтям її національної безпеки. Державу нового типу можуть побудувати лише високоосвічені власні нові національні кадри, орієнтовані на національні інтереси, вільні люди з новим рівнем світогляду. Проблема підвищення якості освіти і її ефективного використання є комплексною і визначається як університетською системою освіти, так і системами, які використовують результати її діяльності – фахівців.

Як зауважує О.М. Новіков, університетська система освіти є особливим складником соціальної системи [20]. Тому для аналізу можливості забезпечення її сталого розвитку потрібні дослідження та формування теоретичних соціально-педагогічних основ забезпечення сталого розвитку основного компонента системи – інноваційного університету з такою організацією керування, яка забезпечувала б задоволення потреб сучасного та майбутніх поколінь при збереженні високого інтелектуального ресурсного потенціалу творчої інтелігенції України [8, с. 51].

Сталий розвиток інноваційного університету трактується нами як процес, який визначає новий рівень функціонування інтелектуального потенціалу України, заснованого на докорінних змінах її історично сформованих параметрів: світоглядних, економічних, соціальних, культурологічних, духовних, екологічних та інших. Зміни саме індивідуальної свідомості та характеру діяльності конкретної людини виступають як дійсні передумови виходу на рівень сталого розвитку. У цьому полягає феномен формування індивідуальної свідомості сталого типу. Йдеться про необхідність впровадження системи теоретико-практичних дій, що забезпечать підвищення ступеня усталеності індивідуальної свідомості випускників університету, відродження самосвідомості творчої інтелігенції та гідне ставлення до неї суспільства і держави.

Соціоприродна система, що рухається за принципами сталого розвитку, збільшує витрати на освіту, охорону здоров'я, науку, культуру, охорону природи; зростає середня тривалість життя, а рівень виживання наближається до оптимального; покращення якісних та кількісних показників біосфери підвищує і “якість” людини, стимулює її інтелектуальний, виробничий та соціальний потенціал.

Університетська система освіти має бути центром національної освіти та культури в регіоні. Вона не може відокремлюватися від суспільного життя регіону, а повинна групувати навколо себе всі активні, творчі прошарки, виконувати функцію каталізатора та власним життям стверджувати можливість і віру в сталий розвиток і регіону, і України. Становлення університетської освіти в регіоні є саме тим необхідним кроком активної політики держави щодо реалізації наукової ідеї пріоритету сталості розвитку та державної стабільності України, її єдності.

Як зауважує В. Ільїн, неможливо побудувати нову постіндустріальну цивілізацію, у підґрунті якої є high-tech, без утворення high-hume. Для XXI століття потрібні “самодостатні фахівці, які мають повну свободу реалізації своєї освіченої особистості, яка є кардинальною умовою для роботи з успіхом” [11, с. 169].

Сьогоденною потребою стали творчий розум, організованість, відповідальність, уміння висунути конструктивні пропозиції та реалізувати їх. Тобто підвищується попит на професіоналів на всіх рівнях у державних та приватних структурах.

Таким чином, ефективність бажана у кожній цілеспрямованій діяльності в університетській освіті. Але треба враховувати людський чинник у межах більш широкої соціальної системи, в інтересах розвитку кожної особистості й суспільства. У кожному з типів діяльності в університетській освіті ефективність і продуктивність не повинні домінувати, щоб не допустити усунення елементів творчості.

Домінуючою тенденцією розвитку української університетської освіти стають виховання, формування нового рівня світогляду, демократизація особистості та пристосування її до життя в умовах свободи [10]. Свобода – це критеріальна ознака якості університетської освіти. Тобто для людини ХХІ століття свобода є першим правом. Усі зусилля щодо розвитку університетської освіти залишаються марними, якщо ми не збудемо для нас та не залишимо для нащадків права вибору. Тому в концепції сталого розвитку університетської освіти передбачено можливість вибору й забезпечено всім активним особистостям університетської освіти в регіоні - абітурієнтам, студентам, викладачам, науковцям – пріоритет вибору шляхів реалізації власних прагнень та розвитку здібностей, доповнення принципу конкуренції принципом синергізму [16;17].

Е. Фромм висловлює “твердження про свободу як якість повністю людського буття. Наскільки ми виходимо за межі турбот про фізичне виживання, наскільки нами не керують страх, безсилля, нарцисизм, залежність тощо, настільки ми долаємо примусовість. Любов, ніжність, розум, зацікавленість, цілісність та ідентичність – усі вони є дітьми свободи” [28, с. 183].

При цьому експертами Ради Європи прийняті як визначальні у навчанні та вихованні учнів такі властивості [3, с. 41]: формування навичок толерантної взаємодії; набуття вміння розв’язання різноманітних проблем; автономність у праці та вміння працювати у колективі; навички збирання і відбору інформації, її поглибленого аналізу; формування мотивації до безперервного учіння; формування здібностей до креативної та інноваційної діяльності; гнучкість та психічна стійкість, налаштованість на пристосування і діяльність у незвичних чи непередбачуваних ситуаціях і умовах. Стійке мирне співіснування в Європі при культурному різноманітті європейської цивілізації можливе лише при навчанні та вихованні “таких визначальних цінностей, як визнання Прав Людини, парламентської демократії, толерантності, поваги до чужої думки, а також солідарність, любов до ближнього, протистояння егоїзму та споживацькому ставленню до життя, почуття відповідальності й дотримання обов’язку, надійність у діяльності, відкритість до інших культур, рас і континентів” [3, с. 42].

Для більшості людей мають високу цінність такі можливості, як свобода пересування і вибору місця проживання, політична, соціальна та економічна свобода, право на створення сім’ї, реалізації творчих здібностей, гарантія прав людини та інше. Концепція людського розвитку передбачає можливість людей покращувати своє здоров’я, здобувати знання і професійні навички при одночасному використанні досягнутих результатів, що надають ці можливості для відпочинку, праці, політичного, громадського та культурного життя. Збалансованість цих двох аспектів надає можливість досягти сталого людського розвитку [25, с. 254] та є дійовим елементом у структурі управління змінами університетської освіти.

Експертами “Програми розвитку ООН” розроблена концепція людського розвитку, що базується на чотирьох основних положеннях – рівності, продуктивності, сталості та розширенні можливостей [25, с. 253-254]: споконвічно усі люди повинні мати рів-

ні можливості, що не залежать від статі, раси, національності, класової приналежності, походження, місця проживання, рівня добробуту і таке інше; усі люди повинні мати можливість підвищувати продуктивність своєї діяльності, повноцінно брати участь у процесі формування доходу та працювати за справедливу грошову винагороду; доступ до можливостей має бути забезпечений не тільки нинішнім, а й майбутнім поколіннями за рахунок усіх форм фізичного, людського та природного капіталу; розвиток має здійснюватися зусиллями людей, а не тільки в інтересах людей, розширення можливостей означає підвищення відповідальності людей за долю своєї сім'ї, країни та людства в цілому.

Еволюційний підхід до розвитку не передбачає задані критеріальні функції. Критерій виживання є єдиним та визначальним для усіх. В еволюції немає заздалегідь заданої мети. Цілі формуються, змінюються залежно від зовнішніх умов. “Розширений пакет” не купується, а “заробляється” [19, с. 63-65]. Університетська система освіти розширює, доповнює свої цілі на рівнях: індивідуальному, регіональному, національному та світовому. Узагальнюючи, ми дійшли висновку, що університетська освіта має бути системою постійного оновлення професійної освіти, виконувати етичну місію та інтелектуальну роль у забезпеченні переходу до сталого розвитку цивілізації. Сутність теорії коеволюції М.М. Моїсеєв вважав у тому, що механізми соціального виробництва повинні бути приведені у відповідність із законами розвитку природи [19, с. 139].

Визначимо чотири віхи історії розвитку свідомості, світогляду, ставлення теперішнього покоління до нащадків. Перша – XVIII століття з відомим висловом Людовіка XV: “Після мене – хоч потоп”. Друга віха висвітлюється думкою Д.І. Менделєєва [22, с. 800], що “ми не повинні залишати нащадкам менше, ніж отримали самі”. Третя віха формулюється у 80-ті роки XX століття, характеризується словами Нобелівського лауреата, ліберально-демократичного класика Фрідріха Августа Хайєка про те, що ми не повинні особливо турбуватися про майбутні покоління, оскільки останні не в змозі подбати про нас [15, с. 539]. Наступна, четверта, віха, що визначена 1992 року на Міжнародній конференції ООН у Ріо-де-Жанейро характеризується імперативом сталого розвитку людства, правом на розвиток теперішніх поколінь не за рахунок наступних поколінь, без позбавлення їх можливості розвитку. Тобто усій університетській спільноті треба визнати особисту відповідальність перед майбутнім поколінням, що є витоками концепції сталого розвитку.

Стає зрозумілим, що зі старим світоглядом, стереотипом мислення на шляху технологізації цивілізації, за яким людство впевнено рухалося впродовж останніх чотирьох століть, однозначно не вижити нікому. Тому є багато свідчень – від Хіросіми і Чорнобиля до бомбардування у центрі Європи сербів та терористичні акти 11 вересня 2001 року у США. Саме дії локального характеру мали глобальний ефект.

Ідеться про вирішення завдань значного масштабу – про управління не тільки економікою, але і всім історичним процесом. Щоб аргументовано приймати відповідальні рішення, людині потрібно реально уявляти, між чим потрібно здійснити вибір.

Таким чином, соціальна функція інноваційної університетської системи освіти полягає у визначенні та прийнятті цінності рівноваги між природою та суспільством, у балансі індивідуальних та суспільних інтересів, у вихованні вільної людини, людини у постійному розвитку, розвитку досвідом, з досвіду і для досвіду, у тому, щоб сприяти соціальній мобільності та інтеграції різних соціальних груп, а соціальний розвиток полягає у розвитку свідомості особистостей, нової генерації молоді, у перемозі над старою парадигмою економічного зростання, валового національного продукту як цілей соціального розвитку, у зближенні рівнів економічного й соціального розвитку, у мож-

ливості синергетичної взаємодії технологічних інновацій і цінностей людини та суспільства. Зміни саме індивідуальної свідомості й характеру діяльності конкретної людини є дійсними передумовами виходу на рівень сталого розвитку суспільства, цивілізації.

**Список літератури:** 1. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія: Навч. посібник / Упоряд. Віталій Лях. – К.: Либідь, 1996. – С. 194-250. 2. Бобров В.В. К постановке проблемы “устойчивое развитие общества” // Гуманитарные науки в Сибири. – 1996. – № 1. – С. 14-19. 3. Васенина И., Черняева В. Показатели корпоративной культуры вуза // Высшее образование в России. – 2004. – № 1. – С. 76-80. 4. Высшее образование в XXI в.: подходы и практические меры (ЮНЕСКО, Париж, 5-9 октября 1998 г.) // Alma mater. – 1998. – № 11. – С. 3-9; № 12. – С. 22-26; 1999. – № 1. – С. 30-37. 5. Гальчинський А. Глобальна криза чи криза глобалізації // Віче. – 2002. – № 1 (118). – С. 44-50. 6. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с. 7. Доклад о развитии человека за 2001 год. – Нью-Йорк: Оксфорд, 2001. – С. 2-9. 8. Журавський В.С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні. – К.: Видавничий дім “Ін Юре”, 2003. – 416 с. 9. Зязюн І.А. Інтелектуально творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія / За ред. І.А. Зязюна. – К.: Віпол, 2000. – С. 11-57. 10. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії: Навч. посібник для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навчальних закладів. – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с. 11. Ильин В. Образование в XXI веке // Высшее образование в России. – 2004. – № 1. – С. 167-169. 12. Иноземцев В. Моделі постіндустріального розвитку // Економіка знань: виклики глобалізації та Україна / Під заг. ред. А.С. Гальчинського, С.В. Львовочкина, В.П. Семиноженка. – К., 2004. – С. 105-160. 13. Кастельс М. Інформаційні технології, глобалізація і соціальний розвиток // Економіка знань: виклики глобалізації та Україна / Під заг. ред. А.С. Гальчинського, С.В. Львовочкина, В.П. Семиноженка. – К., 2004. – С. 81-104. 14. Корсак К.В. Світ нового століття і його освіти // Віче. – 2002. – № 1 (118). – С. 58-66. 15. Малинецкий Г.Г. Физтех на рассвете // Я – ФИЗТЕХ / Сост.: Н.В. Карлов, Л.П. Скороварова, Н.Ф. Симонова. – М.: ЦентрКом, 1996. – С. 536-546. 16. Мещанінов О. Моделі університетської системи освіти: сьогодення та майбуття // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Науково-методичний журнал. – 2002. – Випуск 1. – С. 18-31. 17. Мещанінов О.П. Філософські аспекти розвитку університетської освіти // Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи: Збірник наукових праць / за ред. І.А. Зязюна та Н.Г. Ничкало. – К., 2003. – С. 76-85. 18. Мудрость тысячелетий: Энциклопедия / Автор-составитель В. Балязин. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2000. – 848 с. 19. Новая парадигма развития России в XXI веке. Комплексные исследования проблем устойчивого развития: идеи и результаты / Под ред. В.А. Коптюги, В.М. Матросова, В.К. Левашова. – 2-е изд. – М.: Academia, 2000. – 416 с. 20. Новиков А.М. Российское образование в новой эпохе: Парадоксы наследия, векторы развития. – М.: Эгвес, 2000. – 272 с. 21. Разумовский О.С. Три подводных камня концепции устойчивого развития человечества / Институт философии и права СО РАН. – Новосибирск, 1997. – С. 3-8. 22. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – 4-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 1632 с. 23. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму. Відкрите суспільство під загрозою. – К.: Основи, 1999. – 148 с. 24. Супрун В.И. Социальная акселерация или устойчивое развитие: реальность и парадигмы / Институт философии и права СО РАН. – Новосибирск, 1997. – С. 9-13. 25. Удотова Л.Ф. Соціальна статистика: Підручник. – К.: КНЕУ, 2002. – 376 с. 26. Указ Президента України від 12 вересня 1995 року № 832/95 “Про Основні



напрями реформування вищої освіти в Україні” // Урядовий кур’єр. – 1995. – 25 вересня. 27. Указ Президента України “Про Основні напрямки реформування вищої освіти в Україні” № 832/95 від 12 вересня 1995 р. // Нормативно-правові акти про наукову та науково-технічну діяльність у вищих навчальних закладах України: У 2 кн. / За ред. Ю.І. Горобця та М.І. Папова. – Харків: Право, 2001. – Кн. 1. – 784 с. 28. *Фромм Е.* Революція надії // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія: Навч. посібник / Упоряд. Віталій Лях. – К.: Либідь, 1996. – С. 135-192. 29. *Dewey John.* Democracy and Education. – N.Y., 1956. – P. 256.

**Bibliography (transliterated):** 1. Bell D. Prihid postindustrial'nogo suspil'stva // Suchasna zarubizhna social'na filosofija. Hrestomatija: Navch. posibnik / Uporjad. Vitalij Ljah. – K.: Libid', 1996. – S. 194-250. 2. Bobrov V.V. K postanovke problemy “ustojchivoje razvitie obshhestva” // Gumanitarnye nauki v Sibiri. – 1996. – № 1. – S. 14-19. 3. Vasenina I., Chernjaeva V. Pokazateli korporativnoj kul'tury vuza // Vysshee obrazovanie v Rossii. – 2004. – № 1. – S. 76-80. 4. Vysshee obrazovanie v XXI v.: podhody i prakticheskie mery (JuNESKO, Parizh, 5-9 oktjabrja 1998 g.) // Alma mater. – 1998. – № 11. – S. 3-9; № 12. – S.22-26; 1999. – № 1. – S. 30-37. 5. Gal'chins'kij A. Global'na kriza chi kriza globalizacii // Viche. – 2002. – № 1 (118). – S. 44-50. 6. Goncharenko S.U. Ukraïns'kij pedagogichnij slovník. – K.: Libid', 1997. – 376 s. 7. Doklad o razvitii cheloveka za 2001 god. – N'ju-Jork: Oksford, 2001. – S. 2-9. 8. Zhuravs'kij V.S. Vishha osvita jak fak-tor derzhavotvorennja i kul'turi v Ukraïni. – K.: Vidavnicij dim “In Jure”, 2003. – 416 s. 9. Zjazjun I.A. Intelektual'no tvorchij rozvitok osobistosti v umovah neperervnoï osviti // Neperervna profesijna osvita: problemi, poshuki, perspektivi: Monografija / Za red. I.A. Zjazjuna. – K.: Vipol, 2000. – S. 11-57. 10. Zjazjun I.A., Sagach G.M. Krasa peda-gogichnoï dii: Navch. posibnik dlja vchiteliv, aspirantiv, studentiv serednih ta vishhih na-vchal'nih zakladiv. – K.: Ukraïns'ko-fins'kij institut menedzhmentu i biznesu, 1997. – 302 s. 11. Il'in V. Obrazovanie v XXI veke // Vysshee obrazovanie v Rossii. – 2004. – № 1. – S. 167-169. 12. Inozemcev V. Modeli postindustrial'nogo rozvitku // Ekonomika znan': vikliki globalizacii ta Ukraïna / Pid zag. red. A.S. Gal'chins'kogo, S.V. L'ovochkina, V.P. Seminozhenka. – K., 2004. – С. 105-160. 13. Kastel's M. Informa-cijni tehnologii, globalizacija i social'nij rozvitok // Ekonomika znan': vikliki globa-lizacii ta Ukraïna / Pid zag. red. A.S. Gal'chins'kogo, S.V. L'ovochkina, V.P. Seminozhenka. – K., 2004. – С. 81-104. 14. Korsak K.V. Svit novogo stolittja i jogo osviti // Viche. – 2002. – № 1 (118). – S. 58-66. 15. Malineckij G.G. Fizteh na rassvete // Ja – FIZTEH / Sost.: N.V. Karlov, L.P. Skorovarova, N.F. Simonova. – M.: CentrKom, 1996. – S.536-546. 16. Meshhaninov O. Modeli universitets'koï sistemi osviti: s'ogodennja ta majbuttja // Neperervna profesijna osvita: teorija i praktika: Naukovo-metodichnij zhurnal. – 2002. – Vipusk 1. – С. 18-31. 17. Meshhaninov O.P. Filsofs'ki aspekti rozvitku universitet-s'koï osviti // Pedagogika i psihologija profesijnoï osviti: rezul'tati doslidzen' i per-spektivi: Zbirnik naukovih prac' / za red. I.A. Zjazjuna ta N.G. Nichkalo. – K., 2003. – S. 76-85. 18. Mudrost' tysjacheletij: Jenciklopedija / Avtor-sostavitel' V. Baljazin. – M.: OLMA-PRESS, 2000. – 848 s. 19. Novaja paradigma razvitija Rossii v HHI veke. Kom-pleksnye issledovanija problem ustojchivogo razvitija: idei i rezul'taty / Pod red. V.A. Koptjugi, V.M. Matrosova, V.K. Levashova. – 2-e izd. – M.: Academia, 2000. – 416 с. 20. Novikov A.M. Rossijskoe obrazovanie v novoj jepohe: Paradoksy nasledija, vektory razvitija. – M.: Jegves, 2000. – 272 s. 21. Razumovskij O.S. Tri podvodnyh kamnja koncepcii ustojchivogo razvitija chelovechestva / Institut filosofii i prava SO RAN. – Novosibirsk, 1997. – S. 3-8. 22. Sovetskij jenciklopedicheskij slovar' / Gl. red. A.M. Prohorov. – 4-e izd. – M.: Sov. jenciklopedija, 1989. – 1632 s. 23. Soros Dzh. Kriza global'nogo kapitalizmu. Vidkrite suspil'stvo pid zagrozoju. – K.: Osnovi, 1999. – 148 s. 24. Suprun V.I. Social'naja akseleracija ili ustojchivoje

razvitie: real'nost' i paradigmy / Institut filosofii i prava SO RAN. – Novosibirsk, 1997. – S.9-13. 25. Udotova L.F. Social'na statistika: Pidruchnik. – K.: KNEU, 2002. – 376 s. 26. Ukaz Prezidenta Ukraïni vid 12 veresnja 1995 roku № 832/95 “Pro Osnovni naprjami reformuvannja vishhoï osviti v Ukraïni” // Urjadovij kur'er. – 1995. – 25 veresnja. 27. Ukaz Prezidenta Ukraïni “Pro Osnovni naprjamki reformuvannja vishhoï osviti v Ukraïni” №832/95 vid 12 veresnja 1995 r. // Normativno-pravovi akti pro naukovu ta naukovotehnichnu dijalnist' u vishhjih navchal'nih zakladah Ukraïni: U 2 kn. / Za red. Ju.I. Gorobeja ta M.I. Papova. – Harkiv: Pravo, 2001. – Kn. 1. – 784 s. 28. Fromm E. Revoljucija nadii // Suchasna zarubizhna social'na filosofija. Hrestomatija: Navch. posibnik / Uporjad. Vitalij Ljah. – K.: Libid', 1996. – S. 135-192. 29. Dewey John. Democracy and Education. – N.Y., 1956. – P.256.

**УДК 378:316.422**

А.П. Мещанинов

### **СОЦИАЛЬНАЯ ФУНКЦИЯ ИННОВАЦИОННОЙ УНИВЕРСИТЕТСКОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ**

*Феномен университетской системы образования проанализирован с позиции потребностей и тенденций, присущих постиндустриальному обществу, которое стремится осуществить развитие и переход к информационному обществу. Социальная функция инновационной университетской системы образования обоснована необходимостью соблюдения баланса потребностей личности и общества, студентов и профессорско-преподавательского состава, региона и страны, гуманитарных и рыночных ценностей, национальных и глобальных, межнациональных приоритетов.*

**Ключевые слова:** социальная функция, университетская система образования, баланс потребностей личности и общества, эффективность и производительность, экономический рост и социальное развитие, национальные и глобальные приоритеты, гуманитарные и рыночные ценности, индивидуальное сознание, устойчивое развитие.

**UDK 378:316.422**

O. Meshchaninov

### **SOCIAL FUNCTION OF INNOVATIVE UNIVERSITY SYSTEM OF EDUCATION**

*The phenomenon of university education is analyzed from the perspective of the needs and trends that characterized the post-industrial society that seeks to achieve development and transition to an information society. Social innovation function of university education is grounded through the need to respect the balance of the needs of the individual and society, students and faculty, the region and the country, humanitarian and market values, national and global, international priorities.*

**Keywords:** social function, university education system, balance the needs of the individual and society, efficiency and productivity, economic growth and social development, national and global priorities, humanitarian and market values, individual consciousness, sustainable development.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 22.03.2013*